

Monitorowanie składu mineralnego wody z ujęć zlokalizowanych na terenach uprawy warzyw szklarniowych

**AUTORZY: dr Waldemar Kowalczyk
mgr Anna Felczyńska**

Spis treści:

1. Wstęp
2. Cel zadania
3. Metody badawcze
4. Opis wyników zadania
 - 4.1. pH, twardość węglanowa (HCO_3^-) i ogólna
 - 4.2. Zawartość rozpuszczonych soli (EC)
 - 4.3. Azot azotanowy, azot amonowy
 - 4.4. Fosfor (P-PO_4), Potas (K^+)
 - 4.5. Wapń (Ca^{+2}), Magnez (Mg^{+2})
 - 4.6. Sód (Na^+), Chlorki (Cl^-)
 - 4.7. Siarka (SO_4^{-2})
 - 4.8. Mikroelementy
5. Podsumowanie
6. Literatura

Opracowanie przygotowane w ramach **zadania 4.5:**

„Monitorowanie jakości wody i gleby w głównych rejonach upraw warzyw pod osłonami ich zastosowanie dla optymalizacji nawożenia i ograniczenia zanieczyszczenia środowiska”

Programu Wieloletniego:

„Rozwój zrównoważonych metod produkcji ogrodniczej w celu zapewnienia wysokiej jakości biologicznej i odżywczej produktów ogrodniczych oraz zachowania bioróżnorodności środowiska i ochrony jego zasobów”
finansowanego przez Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi

Skieriewice 2013

1. Wstęp

Łączna powierzchnia uprawy warzyw szklarniowych w Polsce szacowana jest na 2470 ha (tab.1). Breś (2012) podaje, że łączna powierzchnia uprawy pomidora wynosi ponad 2500 ha. Uprawy bezglebowe zajmują około 1500 ha, w tym uprawy pomidora na wełnie mineralnej 1200 ha, natomiast uprawy ogórka około 100 ha (Dyśko 2007).

Tab. 1. Powierzchnia szklarni i tuneli foliowych w Polsce (źródło GUS: http://stat.gov.pl/gus5840_12818_PKL_HTML.htm i szacunki własne)

Powierzchnia (ha)	Ogółem	Pomidor	Ogórek	pozostałe
Ogółem	6500	2500	1300	2700
Szklarnie	2470	1150	400	920
Tunele foliowe	4030	1350	900	1780

Najlepszym podłożem do upraw bezglebowych jest wełna mineralna (Komosa 2002). Podłoże to charakteryzuje się bardzo dobrymi właściwościami fizycznymi i chemicznymi (Jaroszuk- Sierocińska 2007), co pozwala na uzyskanie wysokich plonów. Dla zapewnienia odpowiednich warunków dla wzrostu i rozwoju roślin uprawianych w wełnie mineralnej konieczne jest stosowanie przelewu pożywki w ilości 30-40%. Uprawy bezglebowe prowadzone są prawie wyłącznie systemem otwartym, w którym nadmiar pożywki nawozowej (wyciek, przelew, wody drenarskie) wypływający z mat uprawowych odprowadzany jest w głąb gruntu szklarni do ścieków lub gromadzony w sztucznych zbiornikach. Składniki nawozowe zawarte w tych przelewach mogą przemieszczać się głębiej i dostawać się do wód podziemnych, a następnie do studni powodując zanieczyszczenie środowiska naturalnego. Z danych literaturowych (Dyśko 2007, Breś 2009, Breś 2002) wynika, że ponad 5 ton czystych nawozów z każdego hektara szklarni dostaje się do gruntu. Breś (2009) podaje, że miesięcznie na powierzchni 1 ha w uprawach takich gatunków jak pomidor, ogórek, róża i gerbera straty potasu, azotu, wapnia i siarki wynoszą odpowiednio: 413, 231, 220 i 101 kg/miesiąc/ha. Kleiber (2012) uważa, że największe zanieczyszczenie środowiska powodowane jest przez intensywne uprawy pomidora. Na podstawie wcześniejszych badań Komosa i Roszyka (1998) oraz Kowalczyka i in.(2001) wynika, że wzrasta zawartość niektórych składników mineralnych w wodach studziennych. Komosa (2002) prowadząc badania składu mineralnego wód studziennych w rejonie Kalisza, zwraca uwagę na wzrastające zanieczyszczenie wody składnikami pokarmowymi roślin i jonami balastowymi.

2. Cel zadania

Celem prowadzonych badań w ramach programu było monitorowanie i ocena stanu zanieczyszczenia wód podziemnych składnikami pokarmowymi roślin w największych skupiskach uprawy warzyw pod osłonami.

3. Metody badawcze

Zadanie prowadzono w latach 2010-2013 w Instytucie Ogrodnictwa w Skierniewicach. Próby wody pobierane były z ujęć wody przeznaczonej do fertygacji warzyw, z terenów skoncentrowanej produkcji szklarniowej, głównie z okolic Warszawy, Kalisza, a także z województw z południowej Polski.

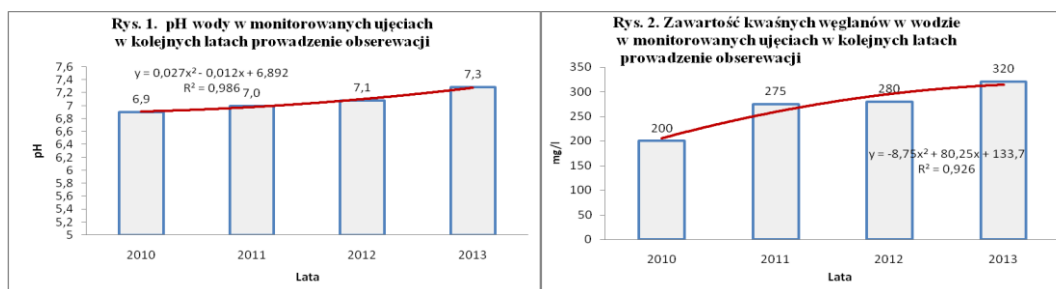

Próby pobierano z wyznaczonych ujęć podziemnych, co 2 miesiące. Analizie chemicznej poddano łącznie 720 próby. Woda analizowana była na zawartość składników mineralnych (pokarmowych/nawozowych) oraz jonów balastowych. W każdej próbce określano pH i ogólną zawartość soli mineralnych wyrażając je za pomocą wskaźnika EC (przewodnictwo właściwe roztworu). Odczyn (pH) wody oznaczano pH-metrem firmy ORION model VERSA STAR, a ogólną zawartość soli (EC) konduktometrem model CC-551 firmy Elmetron. Oznaczenia kationów: K^+ , Ca^{2+} , Mg^{2+} , Na^+ oraz $P-PO_4^{3-}$ i SO_4^{2-} oraz mikroskładników przeprowadzono przy pomocy sekwencyjnego spektrometru emisyjnego z indukcyjnie sprzężoną plazmą -ICP model Optima 2000DV firmy Perkin-Elmer. Zawartość NO_3^- i stężenie jonu NH_4^+ oznaczano metodą kolorymetryczną przy użyciu auto-analizatora przepływowego firmy Skalar San^{plus}. Stężenie jonów chlorkowych oznaczano metodą potencjometryczną przy pomocy jonoanalyzera model 920A firmy Thermo Scientific. W próbach wody określono także zawartość kwaśnych węglanów (HCO^-) oraz twardość ogólną, wyrażoną w stopniach niemieckich ($^{\circ}dH$).

4. Opis wyników zadania

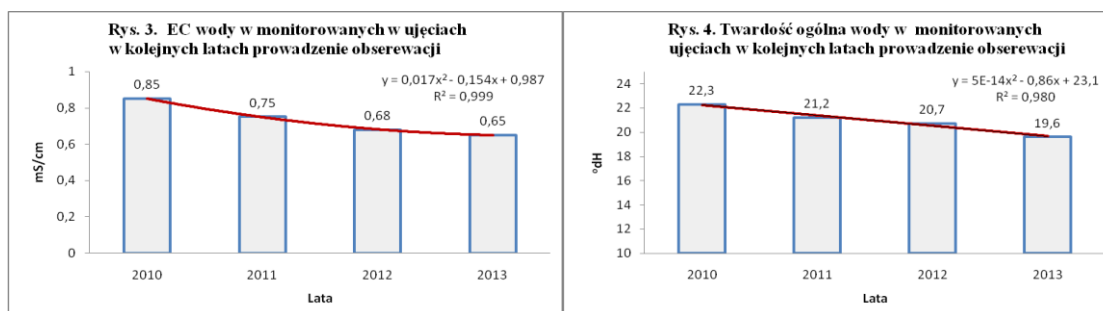
4.1. pH, twardość węglanowa (HCO_3^-) i ogólna

Porównanie wyników analizy chemicznej próbek wody w monitorowanych ujęciach wskazuje na tendencje wzrostu pH. Średnie pH wzrastało w kolejnych latach prowadzenia obserwacji (rys. 1). Analiza statystyczna liczebności prób w zależności od pH wykazała, że w roku 2013 prawie w 90%, a w poprzednich latach 55%, badanych prób miało odczyn lekko zasadowy, czyli pH powyżej 7,0. Wraz ze wzrostem pH wzrastała średnia zawartość HCO_3^- (rys. 2). Zaobserwowana tendencja wskazuje na powolne „alkalizowanie się wody”. Wyższe pH i większe stężenie kwaśnych węglanów jest korzystną tendencją, ponieważ zasadowy odczyn wody sprawia, że trudniej rozpuszczają się szkodliwe dla zdrowia związki glinu, fosforu oraz niektóre metale ciężkie. Z drugiej strony wyższe pH wody i większe stężenie kwaśnych węglanów wymaga większej ilości kwasu azotowego, co podnosi koszty produkcji. Zdarzały się ujęcia gdzie woda miała ponad $500 \text{ mg dm}^{-3} \text{HCO}_3^-$ (Sprawozdanie z PW z roku 2013). Ponad 84% prób analizowanych w latach 2010-2012 zawierało HCO_3^- w przedziale $160\text{-}420 \text{ mg}\cdot\text{dm}^{-3}$ (Kowalczyk i in. 2013), podobnie w roku 2013. Twardość ogólna z $22,3 \text{ }^\circ\text{dH}$ w roku 2010 obniżyła się do poziomu $19,6 \text{ }^\circ\text{dH}$ w roku 2013 (rys. 4).

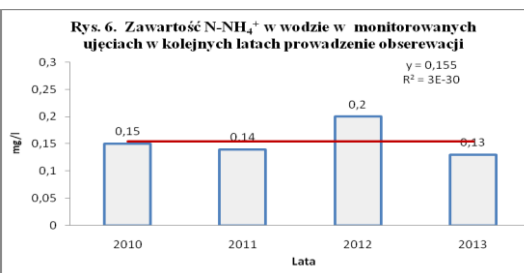
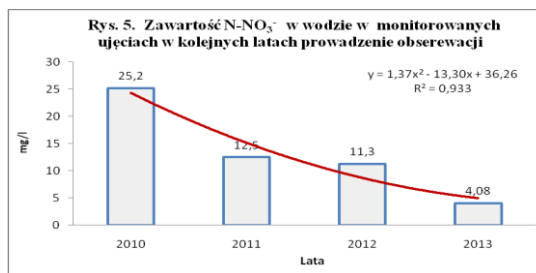
4.2. Ogólna zawartość rozpuszczonych soli (EC)

Z badań prowadzonych w Instytucie Warzywnictwa w latach 1998-2000 oraz późniejszych wynika, że wartość EC w analizowanych próbkach wody wynosiła średnio $0,61 \text{ mS}\cdot\text{cm}^{-1}$, podobnie jak w roku bieżącym ($0,65 \text{ mS}\cdot\text{cm}^{-1}$). Od roku 2010 obserwowano tendencje obniżania się EC do wartości $0,65 \text{ mS/cm}$ w roku 2013 (rys. 3). Przebieg zmian EC był różny w zależności o od ujęcia. Z monitoringu prowadzonego w latach 2011-2012 wynikało, że w 13 z nich obserwowano tendencje spadkowe wskaźnika EC, w 11 utrzymywał się na stałym poziomie, natomiast w 6 stwierdzono tendencje wzrostu jego wartości.

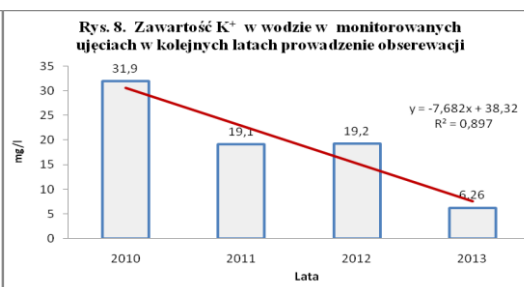
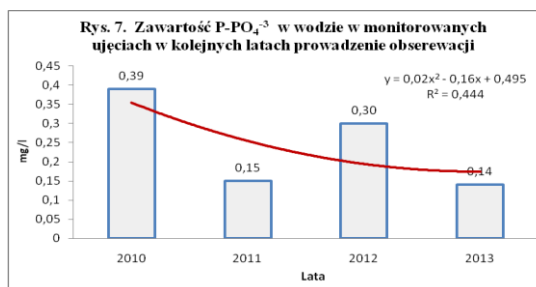
4.3. Azot azotanowy (N-NO₃⁻), azot amonowy (N-NH₄⁺)

Średnia zawartość N-NO₃⁻ z 12,5-12,4 mg·dm⁻³ w roku 2011 i 2012 obniżyła się do wartości 4,08 mg·dm⁻³ w roku 2013 (rys. 5). Porównanie liczebności prób w zależności od stężenia analizowanego składnika, w latach 2010-2012, wykazało, że w przeważającej liczbie prób, woda zawierała N-NO₃⁻ w stężeniu nie większym niż 5,0 mg·dm⁻³, (65 %). W 2013 roku udział był jeszcze większy (77 %). Badania na obecność formy amonowej wykazały, że woda stosowana do fertygacji upraw szklarniowych nie zawierała w kolejnych latach obserwacji jonów NH₄⁺ w nadmiarze, a jego stężenie utrzymywało się na poziomie 0,16 mg·dm⁻³ (rys. 6).

4.4. Fosfor (P-PO₄), Potas (K⁺)

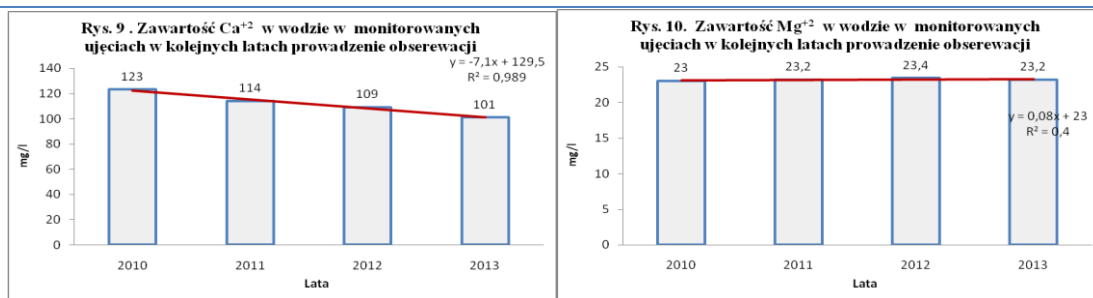
Stężenie P-PO₄ w 85-90% ogólnej liczby prób, było niższe niż 0,2 mg·dm⁻³, a średnia zawartość pierwiastka w latach 2010-2013 wynosiła 0,25 mg·dm⁻³ (rys. 7). Przeciętna jego zawartość to 0,1 mg·dm⁻³.

W okresie 4 lat prowadzenia obserwacji zauważono dynamiczny spadek średniej zawartości potasu (rys. 8). Z analizy liczebności w zależności od jego zawartości w analizowanych próbach wynika, że w prawie 70% badanych prób jego stężenie nie przekraczało 10 mg·dm⁻³. W roku 2012, w połowie analizowanych prób jego zawartość była niższa niż 4,90 mg·dm⁻³, a w roku 2013 wynosiła 3,54 mg·dm⁻³.

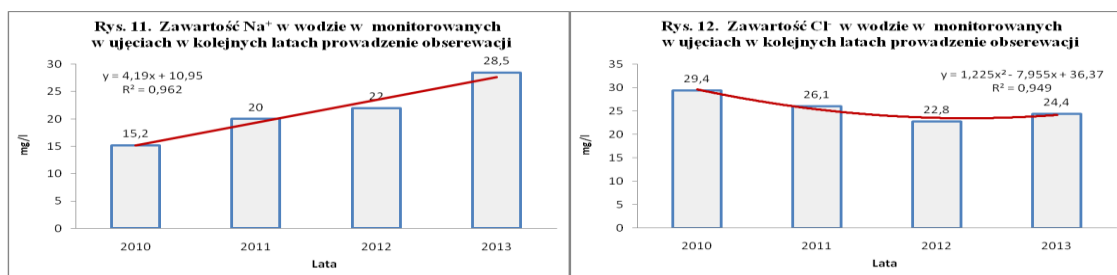
4.5. Wapń (Ca⁺²), Magnez (Mg⁺²)

Wapń i magnez to składniki, których obecność w wodzie nadaje jej twardość. W ciągu 4 kolejnych lat obserwacji zauważono tendencję spadkową zawartości Ca⁺² (rys. 9) i utrzymywanie się zawartości magnezu na stałym średnim poziomie 23,3 mg·dm⁻³ (rys.10). Tendencja zmniejszania się twardości ogólnej wody związana jest z zawartością wapnia, którego przeciętne stężenie w monitorowanych ujęciach to 92 mg·dm⁻³.

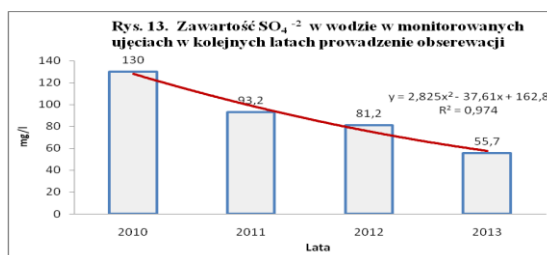
4.6. Sód (Na⁺), Chlorki (Cl⁻)

Sód to jeden z tzw. składników balastowych. Średnia zawartość Na⁺ wzrastała z czasem, szczególnie w roku 2013 (rys. 11). W latach 2010-2012 (Kowalczyk i in. 2013) w 80 % analizowanych prób zawartość Na⁺ zawierała się w granicach 0-30 mg·dm⁻³, natomiast w roku 2013 roku liczba prób o tej zawartości sodu zmniejszyła się do 69%, podobne tendencje wzrostowe zauważono dla pH (rys. 1) i HCO₃⁻ (rys. 4). Wzrost zawartości sodu i kwaśnych węglanów, czyli soli mocnej zasady i słabego kwasu, nadaje wodzie zasadowy odczyn. W latach 2010-2012 zaobserwowano wyraźną tendencję spadku średniej zawartości chlorków w badanych próbach wody, a w roku 2013 nieznaczny wzrost ich stężenia (rys. 12).

4.7. Siarka (SO₄⁻²)

Zawartość siarczanów w analizowanych próbach w czasie 4 letnich obserwacji wyraźnie obniżała się (rys. 13). W roku 2013, w ponad 70% analizowanych prób, średnie stężenie SO₄⁻² nie przekraczało 50 mg·dm⁻³, a w połowie z nich, zawartość była niższa niż 30 mg·dm⁻³. Obecność siarczanów, jako jonu balastowego w pożywce, w istotny sposób wpływa na wyrost EC. Wysokie stężenie siarczanów w wodzie sprawia trudności w opracowaniu pożywek nawozowych, ogranicza stosowanie nawozów siarczanowych.

4.8. Mikroelementy

Składniki mikroelementowe: Fe, Mn, Cu, Zn, B, występują w wodach studziennych na ogół w niskich stężeniach. Według rozporządzenia Ministra Zdrowia z 20.04.2010 roku zawartość żelaza w wodzie do spożycia nie powinna przekraczać $0,2 \text{ mg} \cdot \text{dm}^{-3}$. W roku 2013 tylko 46% analizowanych prób wody spełniłoby te kryteria. Kryteria przydatności wody do fertygacji są mniej ostre i dopuszczalna zawartość Fe w wodzie związana jest z drożnością systemów nawadniania. Średnia zawartość manganu w badanych próbach przekraczała dopuszczalne stężenie określone dla wody przeznaczonej do spożycia. Według rozporządzenia Ministra Zdrowia dopuszczalna ich zawartość wynosi $0,05 \text{ mg} \cdot \text{dm}^{-3}$. W połowie badanych prób stężenie Mn nie przekraczało $0,05 \text{ mg} \cdot \text{dm}^{-3}$. W monitorowanych ujęciach nie stwierdzono nadmiernych zawartości miedzi, a jej zawartość nie przekraczała $0,05 \text{ mg} \cdot \text{dm}^{-3}$. Stężenie cynku w 86% badanych prób nie przekraczało $0,10 \text{ mg} \cdot \text{dm}^{-3}$, a w połowie analizowanych prób zawartość Zn była niższa niż $0,05 \text{ mg} \cdot \text{dm}^{-3}$. Dopuszczalna zawartość boru w wodzie do spożycia wynosi $1 \text{ mg} \cdot \text{dm}^{-3}$ (Dz. U. nr 72 poz. 466). W wodzie do fertygacji, szczególnie w uprawach bezglebowych warzyw na wełnie mineralnej, jego zawartość nie powinna być wyższa niż $0,5 \text{ mg} \cdot \text{dm}^{-3}$, a w uprawach z recyrkulacją pożywki $0,27 \text{ mg} \cdot \text{dm}^{-3}$. W monitorowanych ujęciach średnia zawartość boru była stosunkowo niska. Wyniki analiz chemicznych wykazały, że połowa analizowanych prób zawierała go w stężeniu nie większym niż $0,09 \text{ mg} \cdot \text{dm}^{-3}$. W ponad 80% badanych prób stężenie boru było niższe niż $0,2 \text{ mg} \cdot \text{dm}^{-3}$.

5. Podsumowanie

Zawartości składników mineralnych i balastowych w monitorowanych ujęciach wody były bardzo zróżnicowane i charakteryzowały się dużą zmiennością w zależności od rejonu i lokalizacji poboru. W ostatnich 4 latach prowadzenia obserwacji zauważono wyraźne tendencje wzrostu pH, co skorelowane jest ze wzrostem zawartości kwaśnych węglanów. Wyniki prowadzonych analiz chemicznych wody z ujęć zlokalizowanych na terenach obiektów produkcyjnych wskazują na to, że w ponad 30% monitorowanych ujęć woda zawierała podwyższoną ogólną zawartość rozpuszczonych soli ($\text{EC} > 0,7 \text{ mS/cm}$). Woda o wysokim wskaźniku EC powoduje trudności w ustaleniu prawidłowych proporcji składników w pożywce, a nawet uniemożliwia wykorzystanie jej w uprawach bezglebowych, szczególnie takich gatunków jak ogórek szklarniowy. Uzyskane dane wskazują na tendencje spadkowe zawartości jonów balastowych: chlorków i siarczanów wodnych, co jest zjawiskiem pozytywnym.

6. Literatura

- Breś W. 2012.** Wpływ upraw bezglebowych na środowisko glebowe. Ogólnopolska Konferencja Naukowa „Nowe środki ulepszania gleby do redukcji zanieczyszczeń i rewitalizacji ekosystemu glebowego”. s. 17-21.
- Breś W. 2009.** Estimation of nutrient losses from open fertigation systems to soil during horticultural plant cultivation. Polish J. of Environ. Stud. Vol. 18, No. 3. s. 341-345.
- Breś W. 2002.** Zanieczyszczenie środowiska jako skutek uprawy roślin ogrodnich w otwartych systemach nawadniania i nawożenia. Roczniki Akademii Rolniczej w Poznaniu CCCXLII.

- Dyśko J., Kowalczyk W. 2005.** Changes of macro and micronutrients concentration In Root medium and drainage water during tomato cultivation in rockwool. *Veget. Crops Res. Bull.* 62, 2005, s. 97-111.
- Dyśko J. 2007.** Problemy w bezglebowej uprawie pomidora w zamkniętym układzie nawożenia z recyrkulacją pożywki. *Materiały z Kongresu Agro-techniki Szklarniowej.*
- Jaroszuk-Sierocińska M. 2007.** Właściwości wodno-powietrzne wełny mineralnej Grodan Master. *Acta Agrophisica* 10 (1), s. 113-120.
- Kleiber T. 2012.** Pollution of the natural environment in intensive cultures under greenhouses. *Archive of Environmental Protection.* Vol.38, No. 2, s. 45-53.
- Komosa A. 2002.** Podłoża inertne – postęp czy inercja? *Zesz. Probl. Post. Nauk Roln.* 485, 2002, s. 141-167.
- Komosa A., Roszyk J. 1998.** Przydatność wody do fertygacji - wapń. *Ogólnopolska Konferencja Naukowa "Efektywność stosowania nawozów w uprawach ogrodnich", AR Lublin, 9-10.06.1998,* 89-92.
- Kowalczyk W., Kaniszewski S., Felczyńska A. 2001.** Quality of water for fertigation vegetable growing under covers. *Veget. Crops Res. Bull.* 54, s. 75-85.
- Kowalczyk W., Dyśko J., Felczyńska A. 2010.** Ocena stopnia zanieczyszczenia składnikami nawozowymi wody z ujęć głębinowych na terenach o skoncentrowanej produkcji szklarniowej. *Nowości Warzywnicze* 51, s. 29-34.
- Kowalczyk W., Dyśko J., Felczyńska A. 2013.** Tendencje zmian zawartości wybranych składników mineralnych w wodach stosowanych do fertygacji warzyw uprawianych pod osłonami. *Infrastruktura i Ekologia Terenów Wiejskich.* Nr 2/I, s. 167-175.